

Гордана Гарић Петровић

Историјски институт, Београд – Србија

e-mail: gordana.garic.petrovic@iib.ac.rs

МИРСКО СВЕШТЕНСТВО БЕОГРАДСКЕ (СЕРВИЈСКЕ) ЕПАРХИЈЕ ОД 1718. ДО 1739. ГОДИНЕ

Апстракт: *Тема рада су мирски свештеници у Београдској епархији у периоду аустријске управе централним деловима данашње Србије. Захваљујући изворима сачуваним у архиву Карловачке митрополије, а који се данас налазе у архивима САНУ у Сремским Карловцима и Београду, могуће је доћи до података о њиховом пореклу, имовини, приходима, породици, школовању, архијерејима који су их рукоположили, као и о обављању службе у парохији.*

Кључне речи: *Београдска епархија, Србија, српска црква, свештенство, Хабзбуршка монархија, 18. век*

Увод

Београдска епископија је епархија са дугом традицијом која сеже дубоко у средњи век. Као једна од епископија обновљене Пећке патријаршије, она је опстала и под турском влашћу. У исто време она је имала ранг митрополије, као и већина епархија Српске православне цркве. Архијереји са седиштем у Београду носили су титулу почасних митрополита, која са собом није носила ширу јурисдикцију и посебна права у односу на остале епископе.¹

Пожаревачким миром 1718. године, Београдска митрополија, као и велики део централне Србије, ушли су у оквире Хабзбуршке монархије, у којој су остали све до потписивања Београдског мира 1739. године. Нове аустријске области јужно од Саве и Дунава у административном погледу биле су подељене између Краљевине Србије са седиштем у Београду и Земаљске администрације у Темишвару.²

На новоосвојеном подручју формирана је нова српска архиепископија, а митрополит Мојсије Петровић, који је био београдски митрополит од 1713. године, потврђен је царском дипломом за архиепископа и митрополита, коме је потчињена и Ваљевска епископија. Две године касније у састав нове архиепископије ушле су Вршачка и Темишварска, а 1727. и Римничка епископија. Нова архиепископија, као и архиепископски чин митрополита Мојсија, добили су канонско признање од патријарха Мојсија Рајовића, који је тим поводом, уз сагласност Архијерејског сабора Пећке патријаршије, издао грамату 26. (15) августа 1721. године.³

1 Гарић Петровић 2010, 267.

2 Хабзбуршка монархија је тада освојила османски део Срема, Тамишки Банат, Малу Влашку до Алуте, северни део централне Србије и узак појас Босне уз реку Саву (Веселиновић 1994, 111).

3 Точанац 2007а, 203-205.

Новостворена архиепископија је добила назив Београдска митрополија због чега је Београдска епархија остала без свог устаљеног назива. Проблем је превазиђен увођењем у званичну употребу термина Сервијска епархија, који је остао у употреби до 1739. године, како у црквеним тако и у документима аустријске администрације. Након поновног пада Краљевине Србије под турску власт, престала је да постоји архиепископија са седиштем у Београду, а Београдској епархији је поново враћен стари назив митрополија.⁴

Београдска и Карловачка митрополија су де факто уједињене након смрти карловачког митрополита Вићентија Поповића, када је за заједничког митрополита изабран Мојсије Петровић. До формалног признања уједињења дошло је тек након избора Вићентија Јовановића за митрополита. Он је 1731. године био потврђен од стране Двора за архиепископа и митрополита карловачког и београдског и новоосвојених земаља.⁵

И без званичног признања, две епархије, Сремска и Сервијска од почетка 1726. године чиниле су архиепископску дијецезу. У исто време, свака од ових црквених области задржала је своју посебност, која се огледала у одвојеним епархијским управама у дворовима у Београду и Карловцима, посебним границама и различитој управној подели, у Сремској епархији на протопопијате, а у Београдској на егзархате.⁶

Из периода аустријске управе централном Србијом, који представља временски оквир рада, сачуван је значајан број извора, од којих су многи објављени. Нарочита заслуга на овом пољу припада Димитрију Руварцу.⁷ У проучавању Београдске епархије значајна је и грађа коју је објавио Гаврило Витковић, као и грађа коју је објавио Радослав Грујић у делу *Прилози за историју Србије у време аустријске окупације*.⁸

Објављивање извора о Београдској епархији настављено је у нешто мањем обиму и у каснијем периоду. Душан Поповић је објавио две збирке грађе о Београду, које су чинили документи настали у периоду између 1713. и 1739. године.⁹ Хабзбуршкој Краљевини Србији у времену од 1718. до 1739. године посвећена су и дела Драгољуба Павловића, Душана Поповића и Рајка Веселиновића.¹⁰ У новије време, обрађена је историја Ваљевске епархије у време хабзбуршке управе, као и поједина питања везана за аустријску Краљевину Србију и српску цркву на подручју данашње централне Србије.¹¹

Пажња историчара који су истраживали историју српског народа у Хабзбуршкој монархији у 18. веку, била је усмерена на питање српских привилегија и покушаја њиховог ограничавања од стране Двора¹², као и на делатност српских митрополита Мојсија Петровића¹³ и Вићентија Јовановића¹⁴.

4 Гарић Петровић 2010, 267-268.

5 Точанац 2007а, 207-210, 213-214.

6 Гарић Петровић 2010, 274-275.

7 Он је грађу о црквеној историји у почетку објављивао у издањима Српске краљевске академије, да би свој рад наставио у часописима *Српски Сион* и *Архив за историју Српске православне Карловачке митрополије* које је уређивао почетком 20. века. За ову тему је од прворазредног значаја збирка извора коју је издао у Споменику СКА под насловом *Београдска митрополија око 1735. године*, као и велики број појединачних извора, које је често објављивао као ситне прилоге.

8 Витковић 1884, 117-325; Грујић 1913, 84-208.

9 Поповић 1935, 13-282; Поповић и Богдановић, 1958.

10 Павловић 1901а; Павловић 1901б; Поповић, 1950; Веселиновић 1994.

11 Овим питањима се у новијој историографији баве Недељко Радосављевић, Исидора Точанац, Милош Ђорђевић и Гордана Гарић Петровић.

12 О овом питању више: Радонић и Костић 1954.

13 Руварац 1898, 82 -200.

Тема овог рада је мирско свештенство Београдске епархије. Рад се заснива на необјављеној грађи из Архива САНУ у Сремским Карловцима и Архива САНУ у Београду, као и на објављеним изворима и литератури. Посебно значајан извор за проучавање свештенства Београдске епархије представљају извештаји канонских визитација обављених почетком четврте деценије 18. века.¹⁵

Порекло свештеника

Према подацима из црквених пописа обављених средином тридесетих година 18. века, највећи број парохијских свештеника у Београдској епархији је рођен изван подручја у коме су држали парохију.¹⁶ Од укупно 42 свештеника само је њих 14 рођено у централној Србији, доселило се 27, а за једног свештеника немамо податке о месту рођења. Наведени односи се битно не разликују ни када посматрамо поједине крајеве саме епархије.¹⁷

Свештеници и њихове породице досељавали су се у Београдску епархију из различитих области, како оних које су се налазиле у оквиру Хабзбуршке монархије, тако и оних које су биле под влашћу Турака. Од 27 досељених свештеника 13 их је досељено из других области под аустријском влашћу а 14 из Турске.

Највећи број свештеника који су у Београдску епископију дошли са севера рођени су у Срему, њих шест од укупно десет.¹⁸ Пресељење свештеника из Срема на подручје Београдске епархије било је у вези са доделом парохија у оквиру спојених дијецеза Сремске и Београдске епархије.¹⁹ У овом периоду није забележено кретање свештенства у супротном правцу.²⁰

Из других делова Карловачке митрополије свештеници су се досељавали у много мањем броју. О разлозима досељавања из ових области нема података у извештајима о визитацијама, али можемо претпоставити да су у вези са миграцијама једног дела српског становништва са подручја северне и централне Угарске ка југу које је највећим делом завршило своју сеобу на подручју Срема.²¹

14 Јакшић 1900; Руварац 1886.

15 Визитацијама из 1732, 1733, 1734. и 1735. године обухваћена су 42 свештеника у Београдској епархији. Подаци о пореклу се односе на њих и изнети су на основу извештаја које су објавили Д. Руварац и Г. Витковић (Руварац 1905а, 101-204; Витковић 1884, 117-325; Грујић 1913, 84-208).

16 У кратком периоду од 1718. до средине тридесетих година 18. века, број насељених места и домаћинстава у њима се повећао захваљујући великим миграцијама становништва ка опустелим пределима данашње централне Србије. Једним делом за ове миграције је везано и досељавање одређеног броја свештеника.

17 Слична ситуација је била и у остатку централне Србије. У Ваљевској епископији удео досељених свештеника у укупном броју парохијских свештеника је био 62% а у Кључу и Крајини 64 процента. Видети извештаје у: Руварац 1905, 154-200; Грујић 1913, 183-196.

18 Витковић 1884, 157, 184, 211, 218, 242, 250; Руварац 1905а, 117, 142-143, 147.

19 Примера ради 1727. године, митрополит је дао задатак протосинђелу Василију Димитријевићу да у договору са карловачким протом Живаном, пронађе доброг и вредног свештеника у Срему, кога би послао као пароха у Гроцку (АСАНУ, ИЗ 13173, (КИ бр. 1707)).

20 Од свих свештеника у Сремској епархији који су испитани 1732. године из централне Србије родом је био само нештински свештеник Јаков, који је у Срем дошао још као дете у време Бечког рата (Руварац 1913, 25).

21 О овим миграцијама сведоче и подаци о пореклу свештеника у сремској епархији. Преко 30 свештеника који су средином тридесетих година 18. века држали парохије у Срему рођени су у Бачкој, Сечујској, Будимској и Сигетско-печујској епархији. Већина њих је у Срем досељена још у дечачком добу, пре почетка школовања и рукополагања, а у периоду између Велике сеобе и

У источне делове централне Србије један део свештеника је прешао из Влашке. Тако су три свештеника у Пожаревачком егзархату била пореклом из Влашке.²² У осталим деловима Београдске епископије није било свештеника Влаха као ни у Ваљевској епархији. Знатно другачија слика била је у Кључу и Крајини где је 10 од 22 свештеника било родом из Каравлашке.²³

Најјача струја досељеника која је населила велики део Србије у 18. и 19. веку, била је динарска струја коју је чинило становништво из Херцеговине, Црне Горе са Брдима и црногорском Херцеговином, Сјенице и Пештери са новопазарским крајем.²⁴ Ово становништво је, у периоду који је тема овог рада, интензивно насељавало опустелу територију централне Србије, захваљујући чему је и дошло до извесног раста броја становника. Међутим, само је један мали део свештеника који је учествовао у овим миграционим кретањима доспео до Београдске епархије. У највећој мери они су се задржавали и насељавали у опустошеним дистриктима уз границу према Турској, и то у Рудничком, Крагујевачком и Јагодинском дистрикту, који су били део Ваљевске епископије.²⁵

У Београдској епархији су четири свештеника била родом из динарских крајева, и то из Подгорице, Дробњака и Херцеговине. Разлози за долазак на подручје под аустријском влашћу су били различити. Глад, турско насиље и намети су били још један веома важан разлог за сеобу свештеника али и целокупних насеља.²⁶

Становништво из области на југу, Косова, Метохије и Македоније²⁷ долазило је до централне Србије долинама Јужне и Велике Мораве. Насеља у Поморављу Велике Мораве населили су свештеници пореклом из наведених области.²⁸

Порекло свештеника у Београдској епархији

област	број свештеника
централна Србија	14
Срем и Бачка	14
Влашка	3
Херцеговина и Црна Гора	4
Косово и Метохија	4
Македонија	2

Школовање и припрема за свештенички позив

Главна сврха школа у првој половини 18. века, била је школовање више и ниже јерархије, као и будућих учитеља. Због тога није постојала разлика између садржаја и обима градива које је предавано у световним школама и оног кога су преносила духовна

почетка новог аустро-турског рата 1716. године (Руvaraц 1913, 12-13, 15-16, 20-21, 23, 25-36, 38, 42).

22 Витковић 1884, 158, 184.

23 Грујић 1913, 184, 188-191.

24 Цвијић 1922, 165.

25 Руvaraц 1905а, 181-183, 187-195; Радосављевић 1998, 25; Радосављевић 2003, 388-393; Радосављевић 1999, 53-55.

26 Руvaraц 1905а, 122, 143, 145, 182, 187-189, 195-196; Витковић 1884, 136, 149, 176, 230, 276.

27 У пописима се она наводи као Бугарска.

28 Руvaraц 1905а, 104, 106-107, 114, 116, 143; Витковић 1884, 139, 175.

лица, све до стасавања нове генерације учитеља пониклих у руско-словенским школама средином 18. века.

Школовање, као и ступање у јерархију, није било привилегија везана само за одређени слој становништва. У школе су подједнако одлазили синови свештеника као и синови сељака и занатлија. Са учењем се започињало најраније са навршених шест година а најчешће са десет. Дужина школовања зависила је од времена поласка у школу, и износила је од пет до петнаест година.²⁹

У овом периоду не можемо говорити о одређеном систему школовања нити о постојању правих школа изузев у појединим већим насељима. Свештеници су своја знања стицали, пре свега, у манастирима, али и код парохијских свештеника и световних учитеља.³⁰ Манастири у којима су школовани свештеници који су почетком тридесетих година 18. века држали парохије на подручју Београдске епархије били су Боговађа, Ковиле, Острог, Пећка патријаршија, Раваница, Ресава, Тушан, Војловица, Крушедол, Раковица и два каравлашка манастира.³¹

Школовање у манастиру подразумевало је за већину ђака учење код одређених чланова манастирског братства. Ученици су у манастирима живели више година за време којих су били део манастирске заједнице.³² За разлику од осталих манастира на овом црквеном подручју, у манастиру Винчи је постојала школа у којој је световни учитељ подучавао децу из околних села.³³

Уз већину парохијских храмова, такође, нису постојале школе те су свештеници ђаке углавном примали на учење у своју кућу, чиме су ови, на изванредан начин, постајали чланови свештениковог домаћинства.³⁴ Школске зграде су подизане у близини храмова. Тако су постојале школе уз храмове у Пожаревцу, Ваљеву, Београду, Гроцкој и Мајданпеку.³⁵

Школе су биле скромне грађевине, подизане у оквиру порте. У Пожаревцу се школа налазила при храму Св. Арханђела. То је била трошна зграда, прекривена ћерамидом, у којој се налазила просторија за учење са великим дрвеним столом и старим клупама. Уз учионицу је била соба са кухињом у којој је живео учитељ.³⁶

Још почетком треће деценије 18. века у Београду је постојала грчка школа у којој је учитељ био Грк Герасим. Он се у Београду налазио од 1721. до краја 1722. године.³⁷ Након Герасима у овој грчкој школи предавали су поп Константин и Никола

29 Грујић 1908, 2.

30 Иста ситуација је била и у Ваљевској епископији (Радосављевић 2000, 91-93).

31 Витковић 1884, 135-136, 148, 150-151, 236-237, 255-256, 270-271; Руварац 1905а, 104-105, 107, 112, 145.

32 Тако је за манастир Рукомију 1733. године забележено да има четири манастирска ђака. (Грујић 1913, 163).

33 Винчански учитељ Гаврило је живео у манастиру од кога је добијао плату чија висина није била утврђена, већ је зависила од могућности и воље братства. Настава је одржавана у посебној просторији у којој се налазио само један кревет са јастуком и ћебетом (Грујић 1913, 167-168).

34 Примера ради у дому Димитрија Милорадовића, свештеника у Каменову, живео је један ђак који је учио катизме (Витковић 1884, 148).

35 Витковић 1884, 236-237; Руварац 1905а, 102-103, 117.

36 У овој школи су се школовали Илија Димитријевић, свештеник у Бикотинцима и Стефан Аранитовић, свештеник у Пожаревцу, као и пожаревачки ђакони Василије и Стефан. Василије је након школовања, а пре рукополагања у чин ђакона, две године био помоћник учитеља Павла. Средином тридесетих година 18. века, ученици ове школе су били син клењског свештеника Петра Михаиловића и ћерка пожаревачког свештеника Лазара Јовановића (Витковић 1884, 128, 138, 155, 158-160; Руварац 1905а, 110, 114).

37 Касније је постао епископ у Драчу (Поповић 1950, 357).

Логиотат.³⁸ У Београду је будуће свештенике подучавао и даскал Стефан.³⁹ У Сремским Карловцима учитељ је био *московит* Василије.⁴⁰ Свештеници који су испитани још су учили и код учитеља Томе у Земуну, Саве у Варадинском Шанцу и Веселина у Чалми.⁴¹

Најзначајнији тренутак у школству био је отварање нове школе руског учитеља Максима Суворова. Он је у Београду отворио школу 2. фебруара 1727. године. Похађало ју је 50 ученика.⁴² Већ крајем исте године ова школа је премештена у Сремске Карловце.⁴³ Међу Суворовљевим ученицима био је и Петар Јовановић, свештеник у Параћину.⁴⁴

Један део ученика, који је имао могућности, одлазио је на обуку у епархијске центре, где су неке врсте школа држали митрополитови служитељи.⁴⁵ Забележено је да су будуће свештенике подучавали владика Никола Димитријевић док је овај био митрополитов егзарх на двору у Београду, као и егзарх Софроније.⁴⁶

До отварања руско-словенских школа, није постојала битна разлика у градиву које је предавано код световних учитеља, у манастирима или код свештеника. Тек са доласком Суворова и потоњих руских учитеља уводе се новине у предметима и начину учења. Будући свештеници су учили на стари начин који се састојао, пре свега, од учења наустице (часловца) и псалтира. Ученици су учили градиво напамет. Процес учења је био дуготрајан а научено се лако заборављало. Знање које су стицали, пре свега, је зависило од знања које је имао учитељ. Често то знање није било завидно, нарочито што се тиче основа вере. Сва учитељска спрема у овом периоду се састојала скоро искључиво од знања читања, писања и појања црквених песама.⁴⁷

Будући свештеник започињао је своје школовање учењем слова, њиховог срицања у слокове а потом и у реченице. Слова су се учила из исписаних делова псалама и акатиста, јер су буквари били реткост. Након учења слова, прелазило се на учење молитава из часловца. И ове молитве су учене напамет, стога је часловац често називан и наустица.⁴⁸

Сваки ученик је морао, поред часловца, да изучи и псалтир. Обе књиге су учене напамет. Учење часова, јутрења, повечерја, полуноћнице, давало је свештеницима неопходно знање за обављање службе у парохији. Псалтир су ученици учили по катизмима. Уз то је свештеницима од велике помоћи био требник, који је већина њих поседовала. Непотпуно богословско знање свештеници су превазилазили читањем одређених делова требника.⁴⁹

38 Р. Грујић 1908, 26-27.

39 Руварац 1905а, 108, 175-177, 179; Витковић 1884, 143-144, 265-266.

40 Учитељ Василије, *московит*, у Карловце је дошао из Русије. Он је држао своју школу пре почетка Варадинског рата. Непосредно пре почетка рата или за време њега вратио се у своју земљу (Витковић 1884, 242-243, 260-261).

41 Витковић 1884, 211, 218-219; Руварац 1905а, 108.

42 Поповић 1950, 357-358.

43 Остојић 1905, 23.

44 Руварац 1905а, 106.

45 Тако су се код владике Николе Димитријевића, у време док је био митрополитов егзарх, школовала два свештеника, Јосиф Савић и Живота Илијевић, који су средином тридесетих година 18. века држали парохије у Пожаревцу и Вишњици (Гарић Петровић 2013а, 96).

46 Витковић 1884, 156-158.

47 Грујић 1908, 11.

48 Грујић 1908, 16-18; Грујић 1923, 29.

49 На питање испитивача која је форма венчања и приликом венчања шта говори у цркви, Јанко Стојановић, свештеник у Тргу је одговорио: „како дођу 8 цр'кв8 почнемь чатити что е оуписато 8 књиги” (Руварац 1905а, 104-105).

Након учења псалтира и часловца већи део ученика је прелазило на читање молебана са акатистима и ту је завршавао своје школовање. Мањи број је даље учио октоих, а само неки су читали и друге богослужбене књиге. Учити ове књиге значило је прочитати их неколико пута. Углавном су ученици читали три до четири пута неке од наведених књига, мада је било оних који су истицали да су октоих прочитали и неколико десетина пута.⁵⁰

Као што је већ поменуто, учења основа вере готово да није било. Ретко су их и сами учитељи знали. Због тога већина свештеника, приликом испита, није знала седам светих тајни и десет божијих заповести. Приликом испита свештеници су показали слабо знање читања, писања и појања.⁵¹ Свештеници су се жалили испитивачима да никада нису учили оно што их питају а и да нису ни имали одакле. Већи део оних који су и знали свете тајне нису знали њихове форме.⁵²

Због показаног незнања на испитима које су обављали митрополитови егзарси приликом канонских визитација, у *Правила за свештенике*, која су објављена 1733. године, унета је посебна одредба којом је прописано шта све један свештеник мора да зна. Од сваког припадника јерархије захтевало се да на првом месту „...изучить и знает наизустъ, десять заповѣдеи Божіих в кратицѣ написанных, и десять заповѣдеи црѣковных: три совѣты Евангеліа: седамъ таинъ новагw завѣта: и сих таинъ вещества и савершенія: три добрадѣтели глаголемыя Благословныя: четири добрадѣтели Евангелія: седамъ даровъ Духа светагw: девять плодовъ Духа светагw: седамъ дѣлъ милости тѣлеснія: седам дѣлъ милости Духовныя: седамъ грѣховъ смертнх: седамъ честных добродѣтели: шесть грѣховъ воюющих противъ все Светагw духа...”⁵³

У циљу подучавања већ рукоположених свештеника основама вере, успостављена је посебна школа при резиденцији у Београду. У њу су одлазили свештеници по налогу митрополитових егзарха.⁵⁴ Главни циљ овог накнадног подучавања био је: „wбѣчаватися уставѣ и чинѣ соборнія црѣквы”.⁵⁵

Недостатак књига за веронауку, може да објасни веома низак ниво богословског знања које је показало свештенство приликом испитивања. Неки од свештеника су разлог за своје непознавање основа вере видели управо у томе што немају књиге из којих би могли да допуне своје скромно знање стечено у детињству и младости у манастирима, код парохијских свештеника или месних даскала.

Пошто нису имали катихизисе, свештеници су приликом визитације 1734. године преписивали од митрополитовог егзарха свете тајне и десет божијих заповести да би их научили за следећу визитацију.⁵⁶

Недостатак књига приморао је митрополита Мојсија Петровића, који је одмах по завршетку рата 1718. године започео рад на подизању нових школа, да моли од руског цара Петра Великог помоћ у књигама. Тако је митрополитов секретар Малаеско, поред богослужбених књига, у Србију донео 1723. године изванредан број веронаучних

50 Грујић 1913, 108.

51 Поповић 1950, 137-139.

52 Руварац 1905а, 107, 106; Витковић 1884, 148, 155-158.

53 АСАНУК, МП „Б”, 1732/58.

54 Грујић 1913, 107-110.

55 АСАНУК, МП „Б”, 1732/58.

56 Тако је Парељ, свештеник у Крушевици, који приликом испита 1730. године није знао ниједну свету тајну, изјавио да није имао одакле да их научи јер нема књигу. За недостатак књига и лоше показано знање, Арсеније, свештеник у Лесковцу, окривио је више црквене власти које не дају свештеницима књиге, већ их, по његовим речима, још и узимају (Руварац 1905а, 104-116, 145).

књига. Тада је за српске школе из Русије стигло 70 примерака књиге *Славенскаја граматика* Мелетија Смотричког (у издању Ф. П. Поликарпова, Москва, 1721), 400 примерака *Первое учение отроком* Теофана Прокоповича (Санкт Петербург, 1722) и 10 примерака књиге *Лексикон славено-греко-латински* Ф. П. Поликарпова (московско издање из 1704. год.). Један број уџбеника је стигао у Србију и преко руског учитеља Максима Суворова.⁵⁷

Упркос поменутој набавци уџбеника из Русије, као и штампању буквара у Римнику, број веронаучних књига који је пописан 1733. године био је веома мали јер су ове књиге морале да задовоље потребе целе Митрополије. Тако је од 373 примерка различитих књига забележених у Београдској епархији 1733. године, само осам школских књига⁵⁸, од тога шест десетословља (буквара, катихизиса), једно *Исповедање православне вере* и једна *Хришћанска наука*. Забележена десетословља су буквар Теофана Прокоповича.⁵⁹ Овај буквар је митрополит Мојсије Петровић штампао у Римнику на српском и румунском језику. Називан је још и катихизисом јер је један део градива био у виду питања и одговора, такође, један од наслова који је носио био је „Катихизисъ или краткое учение христіанское молодому отроку, въ разговорной формѣ“.⁶⁰

У Инструкцији свештенству архијакона Викентија Стефановића, која је издата 1732. године за подручје карловачке архијидијезе, први пут се наводе наслови пет књига неопходних сваком свештенику. То су била руска издања *Исповедања вере*, *Новог завета*, *Десетословља*, *Требника* и *Службеника*.⁶¹

Школе и учитељи су финансирани на различите начине. Митрополит Вићентије Јовановић је почетком четврте деценије 18. века издржавао укупно 14 учитеља у својој архијидијези, од тога у Београдској епархији учитеље у београдској дворској и варошкој школи, као и учитеље у Гроцкој и Пожаревцу. Плата руског учитеља Максима Суворова, износила је 300 рубаља а према одлуци руског Светог синода, овај износ је требао да се сваке године издваја из руске државне благајне и шаље у Србију. Питање финансирања школа и учитеља, постављено је на Народно-црквеном сабору у Београду 1730. године. Како аустријске власти нису дозволиле расписивање неке врсте приреза, који би плаћали сви православни верници у Хабзбуршкој монархији, једино решење које је преостало било је ослањање на добровољне прилоге верника и њихова завештања. Због тога је 1733. године, митрополит Вићентије Јовановић издао упутство да се при сваком храму прилози сакупљају у посебне запечаћене школске кутије. Такве кутије су пролећа 1734. године, предате новоизабраним црквеним синовима у парохијама у околини Београда, који су добили задужење да прилоге сакупљају при храму и на вашарима.⁶²

57 Младеновић 2004-2005, 519-520.

58 Витковић 1884, 135-136, 158, 184, 270; Руварац 1905а, 162, 106.

59 Више о овом буквару видети: Кириловић 1955, 13-23.

60 Грујић 1908, 84; Остојић 1905, 40-41.

61 Поповић 1959, 355; Вукашиновић 2010, 252. У пенитенцијалним зборницима из ранијег периода забележено је да су свештеници били обавезни да имају апостол, јеванђеље, литургију, триод, номоканон, псалтир, октоих, господским празником службу и читања на поучавање људи (Копривица 2012, 274).

62 Дабић 2003, 35-37; Грујић 1908, 11-12, 36. Касније, у *Упутствима* издатим 11. октобра 1751, митрополит Павле Ненадовић уводи школску кутију за прилог у црквама, а избацује манастирске (пећку) (Вукашиновић 2010, 246).

Рукополагање

Након припреме за свештенички позив, која је започињала још у раном дечачком добу и трајала око десет година, кандидати за свештенике су ступали у јерархију. Поред основних услова за рукополагање, припадности православној вери и мушком полу, кандидати су морали да имају и одређене физичке особине, као и да испуњавају услове везане за добро име, духовни и породични живот.⁶³ У правилима за свештенике из 1732. године, наводи се, између осталог, да презвитери треба да буду: „трезвени, непияници, небїицы, несвадливы, несебѣугодающе, недерзи, независтливы, ненапрасливы, негнѣвливы, но кротки, несребролюбцы, нескверностежателни, но страннолюбиви, учителни Боголюбцы, праведни, воздержателни и весма чисти”.⁶⁴

Породица свештеника је морала да буде узор заједници и пример како се треба понашати у домаћем животу јер је свештеник, да би своје парохијане на прави начин водио, морао „первѣ свои домѣ добрѣ правити, чада имети въ послушанїи со всякою чистотою, и воспитовати ихъ ва страсѣ божїи”.⁶⁵

Увид у спремност сваког кандидата да поднесе обавезе и права која је носио свештенички позив, митрополит је стицао директно, завреме усменог испита самог кандидата, као и кроз сведочење духовног оца будућег свештеника.⁶⁶

Рукополагања кандидата за свештенике са подручја Београдске епархије обављана су у Београду, у Саборној цркви Архангела Михаила, док су у осталим епархијама, она често обављана у манастирима. У првој половини 18. века, свештеници су рукополагани у манастирима Јовањи, Враћевшници, Рибници, Студеници, Троноши, Ариљу, Пиви...⁶⁷ На основу сведочанстава неких свештеника о томе где и када су рукоположени, можемо закључити да су поштовани канони који прописују да се рукополагање обавља на литургији, и то у недељни дан, како би присуствовало што више народа.⁶⁸ Хиротонисање је обављано и за време већих црквених празника.⁶⁹ Обичај да се рукополагања обављају у време великих празника био је уобичајен и у осталим епархијама, јер се тада на служби окупљао највећи број верника.

Рукополагању у ђаконски чин, непосредно је претходило произвођење у чатца, појца и ипођакона, које је обављано испред олтара, благосиљањем од стране епископа.⁷⁰ Хиротонисање у чин презвитера је веома често обављано одмах следећег дана. Овако кратак проток времена између ђакоњења и рукополагања за свештеника био је условљен великом потребом за парохијским мирским свештенством, која је постојала у овом

63 У ранијем периоду начин на који су испитивани свештеници прописивали су Законоправило и Синтагма Магије Властара, као и различити номоканунци или пенитенцијални зборници (Грујић 1923, 4). О пенитенцијалним зборницима више са старијом литературом: Бојанин 2009, 262-267.

64 АСАНУК, МП „Б”, 1732/58.

65 Исто.

66 Руварац 1922а, 38-39. Канони предвиђају да се не може рукоположити онај који претходно није подвргнут испиту (Милаш 1926, 278).

67 Витковић 1884, 230-231; Руварац 1905а, 193, 178-179, 181, 186-188.

68 У исто време, канони не говоре ништа о томе да се рукополагање не сме обављати другим данима (Милаш 1926, 289-290; Руварац 1922а, 39).

69 Тако су на Петровдан рукоположени Василије, ђакон из Пожаревца, и Никола Илијин, свештеник у Смољинцу, а на Васкрс Парел, свештеник у Крушевици (Витковић 1884, 145-146, 159).

70 Администратор Никола Димитријевић је поставио за чатце и ипођаконе, а одмах потом, у истом дану, и рукоположио за ђаконе, Петра Миладиновића и Георгија Нинковића (Руварац 1922а, 39).

периоду, и која је за последицу имала и померање старосне границе коју су канони предвиђали за чин презвитера, са 30 на чак 17 година. Тако је већина свештеника који су обухваћени извештајима састављеним почетком тридесетих година, рукоположени у чин свештеника између седамнаесте и двадесетчетврте године.⁷¹ Из истог разлога, у целој епархији су забележена само два свештенослужитеља са чином ђакона, и то у Пожаревцу, који је био центар егзархата.⁷²

Како је Саборна црква у Београду била најважнија црква у епархији, при њој је у сваком тренутку морао да постоји одређен број црквенослужитеља и свештенослужитеља. Због тога је један део ђакона, нарочито оних који су живели у близини епархијског центра, проводио нешто дужи период у овом чину, понекад и по неколико година, служећи при Саборној цркви или на митрополитовом двору.⁷³

Рукополагање ђакона и свештеника на подручју Београдске епархије обављао је београдски митрополит, који је, као надлежни епископ, имао на то искључиво право.⁷⁴ Након смрти митрополита Вићентија Поповића 1726. године, митрополит Мојсије Петровић је, осим у Београду, рукополагања обављао и у Карловцима.⁷⁵

Од 42 свештеника, који су у Београдској епархији имали парохије почетком тридесетих година, у Београду или Карловцима, на оба степена је рукоположено 26 свештеника, док је 14 њих имало свештенички чин пре досељавања и добијања парохије у овој црквеној области.⁷⁶ Уколико наведене бројеве упоредимо са подацима о пореклу свештеника, можемо видети да је значајан број свештеника рођених изван подручја Београдске епархије на то подручје досељен још у дечачком добу.⁷⁷

Од 26 свештеника рукоположених у Београду или Карловцима, само су тројицу старијих свештеника рукоположили претходници митрополита Мојсија, београдски митрополити Михаило и Партеније.⁷⁸ У периоду од 1713. до 1728. године, митрополит

71 Прописано је да кандидат за ипођакона мора да има навршених 20 година, за ђакона 25 а за презвитера 30 (Милаш 1926, 276, 288).

72 Витковић 1884, 159-160.

73 Исто, 224-225, 242-243, 255-256, 260-261.

74 Милаш 1926, 291, 294.

75 Витковић 1884, 242-243.

76 За Голуба, свештеника у Ливади, и Арсенија Протопоповића који је добио 1735. године парохију у Поречу, немамо податке о рукополагањима (Руварац 1905а, 117-118, 143).

77 Витковић 1884, 143, 146, 158, 169, 224-225; Руварац 1905а, 106-108, 112, 145.

78 Митрополит Михаило се на београдском трону налазио од 1704. године, када му је издат берат за „Митрополију области Београда и Срема”. Он је 1710. године рукоположио на оба степена лесковачког свештеника Арсенија Јосифовића а 1712. неменикућског свештеника Станка. За разлику од митрополита Михаила, о митрополиту Партенију имамо прилично двосмислене податке који нам не дозвољавају да прецизно утврдимо време када је управљао Београдском епархијом. Извесном Партенију је 1711. године издат берат за „Митрополију неверника кадилука Београд, Срем, Гроцка, Смедерево, Пожаревац, Рам, Голубац, Кучајна, Ресава и Пореч”, у којој се наводи да је он дошао на место митрополита Михаила, који је умро. Да је овај берат издат митрополиту који је дошао на трон после Михаила, говори у прилог чињеница да се у њему наводе у оквиру Београдске епархије, области које су раније припадале Браничевској епархији. Међутим, Партеније се у домаћим документима не помиње као претходник Мојсија Петровића, који је постављен за београдског митрополита 1713. године. Када је патријарх Мојсије Рајовић тражио берат за митрополита Мојсија, у захтеву је навео да се издавање берата тражи јер је умро „монах Михаило”. Како о Партенију нема трагова ни у списима Црквене канцеларије, поставља се питање када је и како дошао до берата за београдску катедру (Руварац 1905а, 144-145; Витковић 1884, 271; Шулетих 2007, 106).

Мојсије Петровић је рукоположио девет свештеника.⁷⁹ У неколико наврата, рукополагања су, уз благослов митрополита обављали и други епископи.⁸⁰ Овлашћење да врше хиротонију су имали, као митрополитови намесници, владике Стефан Љубибратић, Исаија Антоновић и Максим Несторовић.⁸¹ Неколико рукополагања је извршио и темишварски владика Никола Димитријевић у време када је био администратор.⁸² У извештајима нису поменути свештеници или ђакони рукоположени од стране митрополита Вићентија Јовановића, што је и разумљиво с обзиром на то да је он прве две године након доласка на катедру провео у Бечу. За то време су га у епархијским пословима замењивали већ поменути намесници, арадски епископ Исаија Антоновић и вршачки епископ Максим Несторовић. Владика Максим је извршио, уз благослов митрополита Мојсија, два рукополагања непосредно након посвећења за вршачког владика, 1728. године.⁸³

Како су на подручје Београдске епархије долазили и добијали парохijske свештеници из различитих крајева Аустрије и Турске, број владика који су их рукоположили је прилично велик. Ту се налазе, поред имена наведених београдских митрополита, администратора и намесника, имена још 12 митрополита и епископа.⁸⁴

Приликом рукополагања свештеници су имали обавезу да надлежном архиепископу дају одређену суму новца.⁸⁵ У уредби о епископским приходима донетој 1726. године одређено је да епископ не добија надокнаду за рукополагање у чин ђакона и свештеника, али да му свештеник за доделу парохije и синђелију плати три златника, а они имућни још и три златника за архиепископску трпезу.⁸⁶ Потом су добијали потврду о добијању чина која је била неопходна приликом преласка свештеника из једне у другу епархију. Ове потврде провераване су приликом додељивања службе у црквеној области у коју би прелазео свештеник као и приликом канонских визитација.⁸⁷

79 Руварац 1905а, 104, 146-147; Витковић 1884, 155, 157, 162, 183-184, 224-225, 236-237, 242-243, 260-261.

80 Епископ је пуноправан да рукополаже у границама области у којој има самосталну јерархијску јурисдикцију а забрањено му је да рукополаже изван тих граница и да тиме вређа права, која припадају другом епископу. Ипак му је допуштено да обавља рукополагања изван граница своје епархије, када услед неких околности епископ друге области не може то сам да обави, те га власти да уместо њега рукополаже, или када услед ванредних околности наступи неред у цркви, те се истакне потреба да се одступи од постојећих законских прописа (Милаш 1926, 294).

81 Гарић Петровић 2013а, 93-94.

82 Руварац 1905а, 106-108, 110, 142; Витковић 1884, 138, 143-144, 148, 166, 169, 173, 178, 265-266.

83 Витковић 1884, 183, 250.

84 То су: карловачки митрополит Вићентије Поповић, јанопољски и арадски владика Софроније Раваничанин, бачки владика Григорије Димитријевић, темишварски владика Јоаникије Владисављевић, скопски владика Константин, митрополит ариљски, ужички и ваљевски Григорије, римнички владика Иноћентије, херцеговачки владика Арсеније, пећки егзарх Јефрем Бањанин, видински владика Нићифор, видински владика Симеон и софијски митрополит Анастас (Витковић 1884, 136-139, 141, 147, 149, 155, 175-177, 219, 230-231, 243, 250; Руварац 1905а, 103-104, 111, 114, 116, 122, 142-143, 173, 182, 186, 190-191, 194; Руварац 1903а, 416). О поменутиим владикама више види: Сава, епископ шумадијски, 1996, 32, 68-70, 141, 198, 233-234, 281, 461; Руварац 1904; Грујић 1935, 228; Слијепчевић 1940, 55; Шулетић 2007, 103, 110, 146-147.

85 У средњем веку свештеник је требао да плати за постављање за чтеца златник, за рукополагање у чин ђакона три златника и за рукополагање у чин свештеника још три златника (Копривица 2012, 240).

86 *Speziesducat* је 1717. вредео 5 рајнских форинти (Поповић 1950, 96; Грујић 1913, 94-95).

87 Тако је утврђено да су своје потврде изгубили Никола Петровић, свештеник у Голупцу, кога је рукоположио херцеговачки владика Арсеније и Илија Димитријевић, бикотиначки свештеник. За

Свештеници са чином протојереја у Београдској епархији су били искључиво везани за Београд.⁸⁸ Први забележен београдски прота је био Стојан, који се помиње још 1706, након њега јавља се кир Павле, који је био београдски прота све до 1727. године. Од 1735. године београдски прота је био Кирил Марковић.⁸⁹

Дужности протојереја прописао је митрополит Вићентије Јовановић 1733. године. Њихова најзначајнија дужност била је надгледање обављања службе по парохијама над којима су имали надлежност. Они су бринули да се служба обавља по типик и у прописано време. Такође, били су задужени да надзиру да ли се поштују митрополитова *Правила за свештенике*. Имали су обавезу да подучавају будуће свештенике, као и да контролишу рад месних учитеља.⁹⁰

Поред надзора над богослужењима, протојереји су обављали и дужност духовника. У оквиру реформи духовног живота које су започели митрополити Мојсије Петровић и Вићентије Јовановић, било је и постављање посебних духовника за обављање свете тајне исповести. Духовници су могли да буду јеромонаси или ређе мирски свештеници.⁹¹ Они су од митрополита, као надлежног епископа у Београдској епархији, добијали инструкције за обављање дужности духовника. Тако је у Београдском дистрикту духовник био београдски свештеник Стојко Пантелејмоновић.⁹²

Додела парохије и служба у њој

Након рукополагања, пошто би провели извесно време у учењу, свештеници су одлазили у парохију, коју је у Београдској епархији додељивао митрополит или његови намесници и егзарси.

У постављању парохијских свештеника, поред митрополита, чија је реч била пресудна, учествовале су и парохије, које су, као локалне заједнице, давале предлоге за избор својих пароха. Ретки документи из прве половине 18. века, који обрађују ово питање показују да су парохијани имали одлучујућу улогу у том избору, од оне пређијене црквеним канонима. Још 1713. године, на народно-црквеном сабору одржаном у Карловцима, народ је од архијереја захтевао да митрополит поставља за свештенике кандидате које би тражила сама парохија, уколико су достојни свештеничког чина.⁹³ Тринаест година касније, на Сабору одржаном такође у Карловцима, усвојен је предлог Будимске општине да се сви епископи и митрополити

разлику од њих, Лазар Јовановић и Михаило из Маријање су митрополитовом егзарху показали своје потврде (Витковић 1884, 136-138, 155; Руварац 1905а, 111).

88 Протопопови су у средњовековној српској држави били стални епископски намесници који су надгледали рад свештеника, учествовали у административним пословима и у градским насељима потискивали католички утицај (Копривица 2012, 108).

89 Поповић 1950, 329.

90 Руварац 1903б, 273-277, 299-301, 328-330.

91 И у средњовековној Србији ниједан презвитер није могао обављати свету тајну исповести без посебног одобрења надлежног епископа. Ипак, исповест на самрти могао је да обави сваки парохијски свештеник. Постављање духовника регулисао је Душанов законик (Грујић 1923, 49-50). О духовницима и светој тајни покајања у Карловачкој митрополији види: Руварац 1905б, 477-480; Вукашиновић 2008, 163-171.

92 АСАНУК, МП „Б”, 1732/58; АСАНУ, ИЗ 13173 (КИ бр.1933).

93 Једно такво недатирано писмо написао је митрополит Мојсије Петровић за митровачког свештеника Суботу, у коме наглашава да није могао да пренебрегне молбе варошана, те је реченог свештеника благословио да попује у Митровици, заједно са попом Живаном (Руварац 1910, 293; Руварац 1911, 159).

обавезу да ће, између осталог, постављати за свештенике оне који су учени и које народ жели.⁹⁴

Парохије су своје захтеве да им се доделе одређени свештеници слале својим епископима у облику писаних представки или преко егзарха у време када су ови обављали канонске визитације. Писане молбе, као што је она коју су 1727. године становници Гроцке послали митрополиту Мојсију, као надлежном епископу, након смрти свог дотадашњег пароха Јована, сачуване су у малом броју.⁹⁵ За разлику од њих, захтеви који су изношени пред егзархе, остали су забележени у извештајима о визитацијама Београдске епархије обављеним почетком тридесетих година 18. века.⁹⁶

Приликом постављања свештеника, парохија је прихватала обавезе везане за његово финансирање, на првом месту плаћање бира и епитрахилских прихода, а потом и ослобађање од фискалних и радних обавеза према држави, а у неким случајевима и доделу земље. Сачувана грађа нам не пружа могућност да поуздано утврдимо у ком тренутку је уведена пракса да села издају писане потврде, тзв. *кауције*.⁹⁷ Ове писане потврде помињу се у формулару синђелија које је свештеницима издавао митрополит Вићентије Јовановић. С почетка његовог архипастирства потичу и прве у целини сачуване *кауције*, и то Добановаца у Сремској епархији из 1731. и Великог Села у Београдској епархији из 1733. године.⁹⁸

Додела парохије постајала је правоснажна тек након издавања синђелије, посебне дипломе којом су епископи постављали свештеника у одређеној парохији.⁹⁹ Синђелије митрополита Вићентија Јовановића су биле издаване на основу формулара који је за сваког свештеника имао исту садржину изузев делова у којима је уписивано име свештеника, име његовог духовника, имена архијереја који су га рукоположили, храм при коме ће свештеник служити, место и датум издавања документа.¹⁰⁰ Главни део текста је представљао отисак са камена на коме су урезана слова писаним курзивом, док су подаци који су се односили на одређеног свештеника посебно уписивани руком. Ове синђелије су биле широке 64 цм а високе 45 цм и на њима су се налазиле шаре у плавој, црвеној, жутој, зеленој и златној боји, које су уцртане по линијама које су претходно биле изведене оловком. У средини, при врху, налазио се митрополитов грб а у доњем делу митрополитов печат.¹⁰¹

Како је за издавање синђелије било потребно издвојити прилично велику суму новца, већина свештеника је држала парохију само на основу усменог одобрења митрополита.¹⁰² Као што је већ поменуто 1726. године је одређено да приликом издавања синђелије сваки свештеник даје митрополиту три златника, а они имућнији

94 Руварац 1910, 50-51.

95 АСАНУ, ИЗ 13173 (КИ бр.1707).

96 Гарић Петровић 2009, 56.

97 Најстарији такав документ, који је објављен, је *кауција* села Добановаца у Сремској епархији издата 1731. године (Д. Руварац 1910, 51-52).

98 Гарић Петровић 2009, 63-64.

99 Грујић 1993, 231.

100 АСАНУ, ИЗ 13173 (Ки бр.1930).

101 Руварац 1922а, 41.

102 За парохије у Београдској епархији синђелије је имало 11 свештеника (Руварац 1905а, 108, 114, 142, 145-146; Витковић 1884, 139, 142-144, 156-157, 175, 211, 236-237, 255-256, 260-261, 265-266, 270-271).

још три за митрополитску трпезу.¹⁰³ То значи да је свештеник за парохију морао издвојити најмање 15 форинти.¹⁰⁴

Приликом визитација, митрополитови служитељи су упозоравали свештенике да морају припремити новац за издавање синђелије. Ова упозорења су углавном наилазила на негативне реакције. Један део свештеника је постављао пред егзархе одређене захтеве, углавном везане за ослобађање чланова породице од обавеза према држави, чијим испуњавањем су условљавали плаћање синђелија. На основу притужби два свештеника, можемо закључити да је у неким случајевима могло доћи и до спорова са митрополитовим представницима.¹⁰⁵

По доласку у парохију, свештеник је добијао искључиво право да обавља свештеничке дужности. У дужности пароха спадале су дужности свештенослужитеља, дужности учитеља вере и морала, дужности које се тичу његовог званичног положаја у парохији, као и дужности које се тичу његовог приватног, породичног и друштвеног живота.¹⁰⁶

Митрополит Мојсије Петровић, још као митрополит Београдске митрополије, започео је реформаторску делатност 1724. године са циљем да уведе ред међу парохијским свештенством и искорени непожељне обичаје у народу.¹⁰⁷ Овај рад митрополит је наставио и као београдско-карловачки архиепископ доношењем *Правила за свештенике 1728. године*. На овај начин прописао је правила о одевању православног свештенства, покушао је да нормира приходе и уједначи обављање верских обреда.¹⁰⁸

На првом месту по важности налази се свакако дужност свештеника да на правилан начин, по типичу, обавља богослужења у храму, пре свега Свете литургије. У парохијама у којима је служило неколико свештеника, каквих је било мало на подручју Београдске епархије, Литургија је служена недељом и на празнике. Тада је и народ у већем броју долазио у цркву. У храмовима при којима је служио само један свештеник, уколико није имао помоћника, редовно служење Литургије је било готово немогуће. Због тога је *Правилма за свештенике* предвиђено да се у црквама при којима су служила два свештеника, Литургија мора држати сваке суботе и недеље, као и на велике празнике, док је свакодневно служење било обавезно само у храмовима са четири и више свештеника. Ово правило само изузетно није морало да буде поштовано, и то на селу у време сенокоса, а у градовима у време бербе грождја. Свештеници који су сами служили при парохијском храму, уколико нису имали помоћника са којим би могли обављати службу, имали су обавезу да суботом, недељом и празницима иду у најближу

103 Грујић 1913, 94-95.

104 Руварац 1922а, 38.

105 Мајданпечки свештеник Шарбан и Павле, свештеник у Крушевици, жалили су се новом егзарху Јовану да су његовом претходнику Максиму Ратковићу дали по 30 форинти а синђелије нису добили. На захтев да плати синђелију, ипак је најплаховитије реговао Петар, свештеник у Клењи, који је, пошто није имао тражени новац, продао сву своју имовину, одвео сина из школе у Пожаревцу и, 1734. године, напустивши парохију, прешао у Турску са намером да се тамо замонаши (Руварац 1905а, 119-121, 123).

106 Милаш 1926, 433, 443.

107 Ове реформе се спровode под утицајем руске културе и духовности. Овај утицај се ширио преко школа и књига. Такође, митрополит Вићентије преузима за увод својих *Правила за свештенике* део из *Регуламента* Петра Великог (Вукашиновић 2008, 177, 193). У претходном периоду материју коју су регулисала *Правила за свештенике* регулисали су пенитенцијални зборници. О животу парохијске заједнице у том контексту видети: Бојанин 2009, 268-277.

108 Точанац 2002, 151.

цркву, при којој је било више свештеника, и да присуствују Светој литургији, а на то су морали да подстичу и своје парохијане.¹⁰⁹

Сви парохијани, мали и велики, имали су обавезу да присуствују у празничне и недељне дане Литургији, нарочито у току зиме. Проверу примене овог прописа обављале су српске локалне власти. Након завршетка богослужења, свештеник је морао да јасно и разговетно изговара Оче наш, Богородице дево, верујем у једног Бога и десет Божијих заповести, а сви присутни да за њим понављају изговорено. Поред учења молитви, свештеници су своје парохијане учили и како да се на правилан начин крсте. Свештеници са посебним говорничким даром су држали проповеди ослањајући се на речи светих отаца.¹¹⁰

Уз обављање богослужења и поучавања верника у храму, свештеници су обављали и свештенодејства на захтев својих парохијана, тј. крштавали су децу, венчавали, исповедали и служили опела. У *Правилима за свештенике* из 1733. године, посебна пажња је посвећена начину на који су обављана венчања, јер је највише прекршаја у обављању свештеничких дужности било везано за ово питање. Тако је 1733. године у Београдском, Грочанском и Смедеревском дистрикту забележено пет *безделника*.¹¹¹

Склапање брака свештеник је морао да обавља само у цркви, уз својевољан пристанак обе стране, а након провере знања будућих супружника о основама вере. Такође, за склапање брака било је неопходно добити и потврду од надлежног архијереја, егзарха или протопопа да не постоји никаква препрека за венчање.¹¹² Како одређени број парохијана није могао да испуни наведене услове, неки свештеници су својевољно или, под притиском, пристајали да обаве непрописна, често тајна венчања.¹¹³

Стога је у *Правилима за свештенике*, која је митрополит Мојсије издао 16. јуна 1728. године а којима су утврђена правила за рад свештеника у парохијама, највећа пажња посвећена светој тајни брака и обичајима везаним за њу. Утврђено је да се венчања могу обављати само након испитивања будућих супружника.¹¹⁴ Венчања су морала да буду јавна. Обављана су после литургије а пре поднева. *Правилима* су такође одређена упутства којих су се парохијани морали придржавати приликом свадбених прослава, даћа и помена, као и за време службе у цркви недељом и празницима.¹¹⁵

Крајем треће и почетком четврте деценије 18. века уведена је обавеза да при сваком парохијском храму постоје посебни протоколи крштених, венчаних, сахрањених

109 АСАНУК, МП „Б”, 1932/58.

110 Исто.

111 Витковић 1884, 218, 230, 236, 242, 249, 255, 260, 270, 276.

112 АСАНУК, МП „Б”, 1932/58.

113 Тако је грочански свештеник Стојан Вучићевић, још у време турске управе, венчао Ђурађа Раниловића са женом којој је то био четврти брак. Приликом испитивања 1733. године, он је изјавио да су га на то натерали Турци. С друге стране хански свештеник Логин је обавио неколико непрописних венчања због којих је саслушан од стране митрополитовог егзарха 1732. године. Према речима самог Логина, извесног Петка је венчао поред цркве у зору. Какве је последице због оваквог обреда венчања имао поменути Логин, није нам познато. У сваком случају, он се као парохијски свештеник у Црној Међи (Пештану) помиње и 1734. године (АСАНУК, МП „Б”, 1932/127; Грујић 1913, 178; Витковић 1884, 241-242).

114 АСАНУК, МП „Б”, 1721/5.

115 Точанац 2002, 157-158.

и књига са списком имена свих парохијана.¹¹⁶ Према наредби митрополита Мојсија Петровића од 7. јануара 1727. године свештеници су морали да бележе све случајеве рођених, венчаних и умрлих. Ову наредбу је поновио и митрополит Вићентије 1732. године.¹¹⁷ Вођење ових црквених књига била је дужност парохијских свештеника, који су за то добили детаљна упутства са примерима у *Правилима* издатим 1733. године.¹¹⁸

Такође, у надлежности пароха била је и брига о сиромашним и убогим парохијанима. Имена старих, болесних и немоћних свештеника је био дужан да бележи у протоколе и помаже им колико је то могуће.¹¹⁹

Иако свештеницима није допуштено да самовољно напусте службу у парохији, до тога је ипак долазило у појединим случајевима.¹²⁰ По устаљеном обичају, и уз одобрење митрополита, обудовели свештеници су напуштали своје домове и парохије и одлазили у манастире где би се замонашили.¹²¹ С друге стране, сами свештеници нису обављали службу у време када су били тешко болесни.¹²²

За време вишевековног живота под туђинском влашћу, свештенство је делило судбину народа. Свештеници се готово нису разликовали у свакодневном животу од својих парохијана – обављали су исте послове на својим имањима и одевали се попут осталог народа. Ипак, они су, заједно са кнезовима, представљали виши слој овог сеоског друштва, и као такви, били су један од главних носилаца активности за ослобођење од турске власти.¹²³

По свом имовинском стању, свештеници се такође нису разликовали од осталог становништва. Њихово релативно сиромаштво огледало се и у начину одевања. У периоду османске власти, свештеници су се облачили као остало становништво. Разликовали су се само по томе што су носили дуге косе и браде. Преко обичног одела, које су чинили доње бело одело, кошуља, панталоне и димлије, носили су дуго одело, док су главе покривали калпаком. Обућа им је била обична – опанци, чизме или папуче.¹²⁴

Да би уједначио изглед парохијског свештенства, митрополит Мојсије је 1724. године Уредбом прописао изглед свештеничке одежде. Мантија је морала да буде дуга до чланака и плаве боје, са појасом од црне чоје. Свештеници су морали да је носе у

116 Двадесет година касније, на подручју Карловачке митрополије, вођени су протоколи: парусија и сарандара, парохијана, земљишног поседа, крштених, венчаних, сахрањених, циркулара, инвентара књига и предмета, пострига и манастирског суда (Вукашиновић 2010, 253).

117 Поповић 1959, 355.

118 АСАНУК, МП „Б”, 1732/58; Грујић 1934, 327. Приликом обиласка цркава и пароха у Смедеревском, Грочанском и Београдском дистрикту, утврђено је да су протоколи вођени само у Гроцкој, Вишњици, Железнику и Лесковцу. У Смедереву је свештеник Герман Ђукић изјавио да су црквене књиге водили у време митрополита Мојсија, па су престали (Витковић 1884, 218, 230, 236, 242, 249, 255, 260, 270, 276). Из тог доба је сачувана парохијска књига из Старог Бечеја а попис парохијана из 1744. године је објављен (Гарић Петровић 2013б, 107-118). Старији попис парохијана Београда изгорео је у Народној библиотеци 1941. године. Објављен је у: Поповић 1935, 59-76.

119 Точанац 2002, 158.

120 Тако је клењски свештеник Петар напустио парохију и прешао у Турску јер није имао новац за синђелију (Руварац 1905а, 123).

121 Тако је поречки свештеник Димитрије Поповић је 1734. године напустио парохију и отишао у манастир Раваницу (Руварац 1905а, 117).

122 Тако штоњски свештеник Нешко није обављао службу због болести 1734. године. Наредне године је преминуо (АСАНУК, МП „Б“, 1735/63; Руварац 1905а, 115, 123).

123 Радосављевић 2000, 87.

124 Точанац 2002, 151.

храму и изван њега, изузев приликом обављања пољских и домаћих послова. Поред тога, свештеници су носили и ћурак, доламу, чакшире, капу, мали црни ћелепуш и црне чизме. Свештеницима је било забрањено да брију браду и главу. Морали су да сређују бркове и носе тонзуру. Одредба о тонзури наишла је на велики отпор на народно-црквеном сабору у Карловцима 1726. године, па није усвојена.¹²⁵

Свештеници су, захваљујући привилегијама које је издао цар Леополд I након Велике сеобе, изузети од плаћања фискалних обавеза и имали су судски имунитет.¹²⁶ Судски имунитет је подразумевао изузимање свештеника и монаха из надлежности земаљских судова и судску власт епископа. Стога је у Београду 1736. године основана конзисторија посебном уредбом митрополита Вићентија Јовановића. Уредбом је било предвиђено да чланови овог духовног суда буду два архијереја, четири придворна служитеља, три игумана, два протопопа и два народна татора.¹²⁷

Приходи свештеника

Финансирање свештенства је од најстаријих времена била једна од обавеза парохијана. Свештеници су могли да имају приходе у виду установљене годишње новчане надокнаде, комада земље, установљене даће од плодова земље или стоке, као и у виду епитрахилских прихода.¹²⁸ У Београдској епархији, као и у осталим српским епархијама у Хабзбуршкој монархији, сваки свештеник је од својих парохијана добијао сталан годишњи приход, *бир*, који је убиран *по кревету*, што значи да су га плаћали сви брачни парови, као и удовци и удовице.¹²⁹ Уз њега, свештенику су припадале и надокнаде за обављање молитвословља и светих тајни, за које је он, као парох, био једино надлежан.¹³⁰ До доношења уредби о приходима свештеника, ове надокнаде су навођене у свештеничким синђелијама.¹³¹

Аустријска администрација у Београду се у неколико наврата бунила против оваквог начина финансирања православног свештенства, сматрајући да давања цркви оптерећују становништво и на тај начин слабе његову спремност да издваја новац у државну касу. Зато је предложила Ратном савету и Дворској комори да се свештеницима одузме *бир* и одреди стална плата. Деветом тачком одлуке двају већа из 1724. године, која је касније ушла у деклараторију из 1727. и рескрипт из 1729, одређено је да свештеници ипак могу да узимају две мерице или $\frac{3}{4}$ меца¹³² жита по дому.¹³³ Такође је

125 Исто, 153, 160.

126 Точанац 20076, 175.

127 Грујић 1913, 192-193.

128 Милаш 1926, 574-575.

129 *Бир духовни* је и у средњовековној Србији сакупљан по брачном пару. Износио је лукно жита или два динара (Грујић 1923, 61).

130 Бир, који је представљао годишњи приход свештеника у форми давања дела плодова, постојао је још у старозаветној цркви, из које је пренет и у новозаветну. Епитрахилски приходи који представљају награду за обављање одређених богослужења, нису постојали у старије доба цркве. Временом они прелазе у обичај. Да би се спречиле злоупотребе, њихов износ утврђује, најпре црквена, а потом грађанска власт (Милаш 1926, 576-577).

131 Руварац 19226, 5.

132 Немачка мера за жито. Један мец је имао 61 l и 48 $\frac{3}{4}$ cl (Поповић 1950, 94).

133 Након освајања нових територија у Варадинском рату, хабзбуршке власти теже да ограниче Привилегије Леополда I, најпре на територији Београдске епархије и других новоосвојених области. Тим поводом издате су привилегијалне дипломе за нова подручја 1727, 1729, 1732. и 1734. године. Ограничавање Привилегија изазвало је велико незадовољство српског народа у целој

одређено да мирски свештеници могу да узимају и надокнаду за венчања (без обзира на то да ли је у питању први, други или трећи брак) од 1 царског талира или 1 ф. и 30 кр., за сахрану 18 крајцара и за сечење колача 12 крајцара.¹³⁴

Ове одлуке о приходима свештеника нису заживеле у пракси. Исте године када је донета поменута одлука двају већа, донета је и прва уредба о приходима свештеника а две године касније и нова уредба митрополита и Архиепископског сабора, којом су надокнаде од свештених радњи, које су даване свештенству, углавном повећане.

Бир је, према свитку из 1724. године, износио 50 новаца или 25 ока жита по кревету. Уредбом из 1726. године утврђена је различита висина *бира* за имућне и сиромашне парохијане. Тако је његов износ смањен на 15 ока жита за сиромашне парохијане, а за имућне је повећан на 4 маријша (1 ф. 14 нов.).¹³⁵ Према новом Свитку донетом на Народно-црквеном сабору 1735. године, висина бира је остала иста за имућне и сиромашне парохијане, док је за оне средњег имовног стања одређен износ од 57 новаца.¹³⁶

Поменути уредбама су одређени *приходи од епитрахиа*, тј. надокнаде за обављање три свете тајне, крштења, венчања и јелеосвећења, као и једног дела молитвословља. Висина надокнада је утврђена, обема уредбама, за опело, свећење водике, заветницу и параклис (молебствије), знамење, подушје, сахрану, свећење кољива и сечење колача, као и за читање јеванђеља и псалтира.¹³⁷

Хабзбуршкој монархији. Због тога је цар 1735. године повукао Рескрипт из 1734. и издао посебну диплому којом је заштитио Привилегије. Настојања власти прекинуо је нови аустро-турски рат (Точанац 2007б, 178-181).

134 Павловић 1901а, 67-68, 72-73.

135 Руварац 1898, 198-199; Грујић 1913, 101.

136 Гарић Петровић 2009, 57-58.

137 Венчаница за први брак је 1724. износила маријаш (28 ½ нов.), 1726. два маријаша (57 нов.) а 1735. једну форинту. За друго венчање, венчаница је 1724. била два маријаша, 1726. четири а 1735. године две форинте. Венчаница за склапање трећег брака је, у првом наврату, повећана три пута, са три на девет маријаша, да би 1735. године износила три форинте. Износ венчанице другобрачног и трећобрачног супружника који склапају брак са супружником који до тада није био у браку није посебно утврђен 1724. године. Уредбом из 1726. њен износ утврђен је на 4 ф. а према Свитку из 1735. парохијани који су имали преко 500 форинти плаћали су ову врсту венчанице 4 форинте а сиромашни 2 форинте. Надокнада за крштење, која је 1724. износила 30 новаца, 1726. године је препуштена куму да одлучи, што је потврђено и Свитком из 1735. године. Поменути уредбама одређено је да свештеник наплаћује по 12 новаца за свећење водике, заветницу и параклис (молебствија). Исти износ је 1724. био предвиђен и за прекаду и знамење. Прекада се касније не помиње док је 1735. године предвиђено да за знамење, свећење воде и молитву у дому, имућнији родитељи издвоје 28 новаца а сиромашнији 14. Уредбом из 1726. утврђена је и посебна висина надокнаде за вршење опела деци старости до седам година, од 120 новаца, у коју је урачуната сахрана, свећење воде, подушје и помен, која је остала на снази и Свитком из 1735. Највећа надокнада 1724. године била је предвиђена за сарандар, дар за помен покојнику, и износила је 12 маријаша (3 ф. и 42 нов.). Две године касније, ову је суму премашила надокнада за читање целог јеванђеља која је повећана са 4 маријаша на 4 форинте Свитком из 1735. године утврђено је да се за читање једне главе јеванђеља плаћа 1 форинту и 15 новаца. Износ од 4 форинте према Уредби из 1726. је предвиђено да плаћају и имућни парохијани за подушје. Као и у случају бира и овде су парохијани подељени према имовном стању, па су средњи плаћали 3 ф., док су сиромашни плаћали 2 маријаша, двоструко мање у односу на износ који је 1724. године предвиђен за све парохијане. Подела на имућне и сиромашне уведена је и у вези плаћања спровода. Тако је надокнада од 1 маријаша и 50 новаца, коју су плаћали сви парохијани, замењена надокнадама од 1 маријаша за сиромашне и 80 новаца за имућне. Свитком из 1735. године предвиђена је јединствена цена за сахрану и подушје, која је за имућне износила 5 форинти и 14

О висини годишњих прихода свештеника у Београдској епископији нема сачуваних података. Није била реткост да парохијани не плаћају своје свештенике за обављање службе, зато се у свештеничким синђелијама наводи обавеза парохијана да на време дају приход који припада свештенику.¹³⁸ Велики број домова није увек обезбеђивао и велики приход за свештеника. Да тај приход често није био довољан говори нам и молба представника свештенства Сабору одржаном у Београду 1730. године. У њој свештеници предлажу ново повећање надокнада за обављање свештеничких радњи. Свештеници су, такође, захтевали и да се повећа број домова по свештенику, тако да један свештеник опслужује најмање 50 домова.¹³⁹

Иако се у извештајима аустријских чиновника помињу честе злоупотребе у обављању свештеничке службе, извештаји настали приликом канонских визитација не говоре томе у прилог. Једини такав случај, који је забележио егзарх приликом визитације 1735. године, био је спор између становника Голупца и њиховог новог пароха Атанасија Протопоповића, који је претерано наплаћивао обављање свештенодејстава. Егзарх је помирио парохијане са свештеником, након што је овај обећао да ће узимати надокнаду колико је прописана.¹⁴⁰

Као што је већ поменуто, према Привилегији коју је цар Леополд I издао српском народу 21. августа 1690. године црквени сталеж, у који је спадало и мирско свештенство, био је ослобођен десетка, данка и квартира.¹⁴¹ Изузимање од финансијских обавеза наглашавано је и у свештеничким синђелијама.¹⁴² Тако се у формулару синђелија које је издавао патријарх Арсеније III наводи је свештеник слободан од *порције* и свих давања и квартира.¹⁴³

Фискалне повластице пренете су и на мирско свештенство Београдске епископије након њеног уласка у оквире Хабзбуршке монархије 1718. године, као и на свештенике у осталим деловима централне Србије који су припали Аустрији.¹⁴⁴ За разлику од свештенства, остало становништво новоосвојених подручја Србије и Баната

новаца, за средње имућне 3 форинте и 50 новаца а за сиромашне 80 новаца. За веома сиромашне предвиђено је да се сваком свештенику који је присуствовао опелу да по 12 маријаша. Једина надокнада која је Уредбом из 1726. године смањена, била је надокнада за свећење кољива и славског колача. Она је смањена са 20 на 16 новаца, што је потврђено и 1735. Према Свитку из 1735. предвиђене су још и надокнаде за литургију од 28 новаца, четрдесетодневни помен и кољиво од 1 форинте и 14 новаца, читуљу преко целе године од 1 форинте и 20 новаца, за свећење воде преко целе године од 4 форинте и 25 новаца (Гарић Петровић 2009, 58-59).

138 АСАНУ, ИЗ 13173 (КИ бр.1930).

139 Грујић 1913, 101.

140 Руварац 1905а, 118.

141 У Привилегији, између осталог, пише и: „Даље црквеним сталежима, као архиепископу и епископима, монасима и свакога реда свештеницима грчкога обреда у манастирима и црквама нека остане власт располагати, тако да нико у предреченим манастирима, црквама и резиденцијама вашим никаква насиља чинити не може; него од десетка, данка и квартира да буду ослобођени као и пре...” (Адамовић 1902, 39; Радонић и Костић 1954, 92).

Леополдове Привилегије потврђивали су и каснији владари: Јосиф I 1706, Карло VI 1713, 1715. и 1735. године и Марија Терезија 1743. године (Точанац 2007б, 174).

142 Пракса ослобађања свештенства од пореских обавеза према држави била је заступљена и у српској средњовековној држави. Најважнија економска повластица парохијских свештеника била је ослобађање од свих терета и обавеза према државни, како у изворима стоји: „од свих великих и малих работа“ (Грујић 1923, 59).

143 Руварац 1922б, 5.

144 Руварац 1905а, 154-197; Грујић 1913, 183-191.

било је у обавези да плаћа контрибуцију (државни порез) и различите врсте десетака.¹⁴⁵ Изузимање од фискалних надокнада није се односило на рођаке који су били одељени и имали посебна домаћинства.¹⁴⁶ Међутим, упркос устаљеној пракси, неким свештеницима и члановима њихових породица била су наметнута новчана давања, као и радне обавезе.¹⁴⁷ За ове случајеве одговорност су сносили сеоски кнезови и кметови који су одређивали колики износ пореза је дужан да да сваки дом из њиховог села.¹⁴⁸ Зато су и напори црквених власти да се сви свештеници и њихове породице изузму од намета били усмерени на села и сеоске кнезове, а не на администрацију у Београду. Свештеници су у ту сврху добијали митрополитову писану потврду да не подлежу никаквим финансијским нити радним обавезама. Изузимање од поменутих обавеза навођено је и у самим свештеничким синђелијама.¹⁴⁹ Парохија је била дужна да се у писаном облику обавезе на то да ће обезбедити изузимање свештениковог домаћинства од свих обавеза према држави. Један део представке Великог Села митрополиту Вићентију, којом становници тог села траже да им се одреди за парохиског свештеника поп Николај, представља писана изјава да ће свештеник: „...и грунтъ његовъ имати свободанъ от свјакаго данка, и тегобе селске со цѣлымъ домоомъ неговим, нити порцие, квартира, десетка, кулука, и прочаго земельного поробоцения допустытъ на него, и его содержание, и домъ налагати... Томи обещаемя его отбраняти и недопущати, паче лиш шеже на себе самыхъ таковыи данъ прымити и исправляти”.¹⁵⁰ У случајевима када би село одбило да испуни преузете обавезе, оно је лишавано свештеника све док не би уважило митрополитово или упозорење његових служитеља.¹⁵¹

Као и у случају прихода свештеника, Београдска администрација је тежила да сузбије фискалне привилегије свештенства у циљу повећања контрибуције и давања Комори. Деветом тачком одлуке двају већа из 1724, као и деклараторијом из 1727. и рескриптом из 1729, предвиђено је да свештеници остану и надаље ослобођени плаћања десетка, али да су у обавези да дају контрибуцију.¹⁵²

Мирски свештеници су били ослобођени од финансијских обавеза према држави, али не и према надлежним епископима и митрополитима.¹⁵³ Тако је парохијско свештенство било у обавези да сваке године даје митрополиту сидоксију или

145 Контрибуција је била војни порез, док су десетак и различите таксе улазили у коморску касу (Павловић 1901б, 40-50).

146 Руварац 1905а, 122.

147 Витковић 1884, 261; Руварац 1905а, 112.

148 Кметови су под контролом својих провизора одређивали висину фискалних обавеза за сваког појединца у селу (Павловић 1901а, 125).

149 АСАНУ, ИЗ 13173 (КИ бр.1930).

150 Гарић Петровић 1905а, 64.

151 Тако у случају Николе Илијиног, свештеника у Градишки, село није уважило митрополитову потврду. Зато је егзарх Јован Михаиловић, приликом визитације 1733. године, казнио Градишку оставивши је без пароха, а попа Николу је послао на школовање у Пожаревац. Ова мера је уродила плодом, па су Никола и чланови његове породице ослобођени свих обавеза, након чега је Градишка парохија поново добила свештеника (Руварац 1905а, 109).

152 Павловић 1901а, 67-68.

153 У средњовековној Србији протопопови су спроводили пресуде духовних судова, сакупљали су црквене приходе и обављали духовни надзор. У Теодосијевом житију Светог Саве, као духовни надзорници се помињу егзарси. У Београдској епархији у првој половини 18. века, духовни надзор су обављали митрополитови егзарси, који су обављали и канонске визитације и сакупљање црквених прихода (Грујић 1923, 46-47; Копривица 2012, 111, 113; Гарић Петровић 2013а, 97).

егзархију.¹⁵⁴ Њен износ је за подручје Београдске епископије износио 1 ф. и 50 нов. на 10 домова.¹⁵⁵ Такође, свештеници су давали надлежним протојерејима петину сакупљеног житног бира, што је утврђено и *Правилма за свештенике* митрополита Вићентија Јовановића.¹⁵⁶

Уз већ поменуте приходе од обављања службе у парохији, опстанак свештеника и њихових породица омогућавали су и приноси са обрадивих површина и гајење домаћих животиња. Свештеници су заједно са својим укућанима обављали све пољске радове и одржавали своја домаћинства попут осталог сеоског становништва. Према величини имања и броју стоке, издвајала су се задружна домаћинства у којима су свештеници живели у заједници са оцем или браћом и са њима делили покретну и непокретну имовину.¹⁵⁷

У случајевима када је за парохију било од изузетног значаја да јој се додели одређени свештеник за пароха, парохијани су се обавезивали да ће свештенику, поред измирења свих редовних давања, обезбедити и посед од кога ће имати довољно прихода.¹⁵⁸ У већ поменутој представи становника Великог Села, парохијани су обећали: „...что будемъ и хоцемъ нашему с[в]яштенику всецѣлный потребный грунтъ за доволно опредѣлити и дати ниву, ливаду, башту и место за домъ и прочая, и помощи ему соградити домъ...” Од своје парохије кућу је добио и Василије, свештеник у Коларима, а свештенику Герману Тукићу смедеревска парохија је намеравала да зида нову, о чему је писала митрополиту.¹⁵⁹

Иако, као што из наведених примера видимо, није била реткост да свештеник добије кућу од парохије, већина њих је имала своје куће или је живела у кућама које су припадале њиховим породицама. Мањи број свештеника није имао куће у свом власништву. Сви они су досељени у своје парохије након што им је у њима додељена служба и у њима нису били дуже од пет година. Ови свештеници су често изнајмљивали куће у којима су живели.¹⁶⁰

О изгледу свештеничких кућа у пописима је мало забележено. Најчешћа примедба која се односила на куће је да имају скромно или сиромашно покућство. У извештајима наилазимо на мало података о материјалу од којег су изграђене и којим су покривене. Неколико њих је имало и камене подруме.¹⁶¹ Поред кућа и обрадивих површина, три свештеника су имала и своје воденице. Петар Нинковић, свештеник у Хасан-пашиној Паланци је имао дрвену воденицу на Јасеници а Павле Јовановић из Грабовца и Јанко из Трга имали су у свом власништву по пола воденице.¹⁶²

154 Приликом венчања будући супружници су давали тзв. венчанице. Део венчанице је припадао свештенику а део епископу. Епископ је, такође, од својих парохијана добијао редовне годишње приходе – димницу, конак и општу милостињу (АСАНУК, МП „Б“, 1735/6; Форишковић 1968, 301-331; Грујић 1913, 94-95; Поповић и Богдановић 1958, 40; Руварац 1905, 127-139, 147-151; Поповић 1935, 34-35; Пецињачки 1968, 313-324). О давањима свештеника надлежном епископу у средњем веку видети: Грујић 1923, 64-77; Копривица 2012, 120-136.

155 Руварац 1905а, 127-134, 147-151.

156 АСАНУК, МП „Б“, 1732/58.

157 Витковић 1884, 135-136, 256, 261-262, 266; Руварац 1905а, 109, 111-112.

158 У средњовековној Србији земља која је давана свештенику на уживање називана је ждребље. Душанов законик регулише његову доделу (Михаљчић 1999, 189; Копривица 2012, 177-186).

159 АСАНУК, МП „Б“, 1733/6; Витковић 1884, 212, 231.

160 Витковић 1884, 225, 244.

161 Витковић 1884, 107, 219, 237, 256, 262, 266; Руварац 1905а, 106, 122.

162 Витковић 1884, 219; Руварац 1905а, 105, 112.

Већина свештеника је имала своје винограде. У просеку, свештеници су имали од три до осам мотика¹⁶³ винограда. Највећи виногради су се налазили дуж обала Дунава, у Вишњици и Гроцкој. За разлику од винограда, друге обрадиве површине, њиве, ливаде и баште, нису заузимале веће површине те су подаци о њиховој величини често изостављани у извештајима.¹⁶⁴

Велики број свештеничких домаћинстава гајило је различите врсте крупне и ситне стоке. О гајењу живине нема података. У највећој мери су гајени коњи и говеда, ређе овце, козе и свиње. Коњи су били од великог значаја нарочито у већим парохијама које је опслуживао један свештеник. Иза коња су се по бројности и распрострањењу гајења налазила говеда. Већа стада оваца су била реткост, док је само неколико свештеника гајило свиње и козе.¹⁶⁵ Иако је пчеларство било једна од развијенијих грана привреде у северној Србији у првој половини 18. века, мање од половине свештеника, чија је имовина пописана, имала је кошнице.¹⁶⁶ Укупно 181 кошницу и 42 преседа је држало 13 свештеника. Највише кошница је имао Павле Јовановић, свештеник у Грабовцу, који је са оцем и браћом држао 40 кошница.¹⁶⁷

У извештајима се не говори о готовом новцу који су поседовали свештеници, изузев у случају Димитрија Поповића, свештеника у Поречу. За њега је забележено да има 100 гроша¹⁶⁸ готовог новца.¹⁶⁹

Свештеничке породице

Величину и структуру свештеничких породица на подручју Београдске епархије можемо реконструисати на основу већ поменутих извештаја о канонским визитацијама. Приликом испитивања већине свештеника, забележени су подаци о броју чланова свештениковог домаћинства, уз које се често помињу и најближи рођаци (отац, мајка и браћа) који нису живели у заједници са свештеником. Међутим, у исте извештаје нису уношени подаци о удатим сестрама и кћерима, снајама, као ни о деци осталих чланова домаћинства што представља изванредан проблем приликом одређивања броја чланова породице и броја деце која су живела у свештениковом дому.

Упркос поменутих потешкоћама, свештеничке породице се могу са великом прецизношћу поделити по броју чланова и њиховом међусобном односу, на инокосне, проширене инокосне и задружне.¹⁷⁰ Најбројнију групу су чиниле инокосне породице, тј. породице које су сачињавали најужи чланови свештеникове породице, сам свештеник, његова жена и деца. Оваквих породица је било 17 или 50 процената. За овом групом, по

163 Мотика је износила осмину јутра (Гавриловић 1960, 7).

164 Витковић 1884, 137, 145, 156-157, 161, 219, 225, 231, 237, 256, 262, 266; Руварац 1905а, 107, 116, 122.

165 Витковић 1884, 140, 231, 278; Руварац 1905а, 106, 109, 112.

166 Павловић 19016, 22.

167 Витковић 1884, 151, 156-158, 219, 231, 266, 273, 278; Руварац 1905а, 105, 112, 122, 149.

168 Једна „рајнска форинта“ је износила 100 новаца или 20 гроша.

169 Витковић 1884, 135-136; Руварац 1905а, 104, 117.

170 У 42 породице су живела 43 свештеника. Два свештеника из маријанске парохије, отац Радосав и син Михаило, су живели у истој породици. Такође, осам свештеника из различитих разлога митрополитовим егзарсима нису дали податке о својим породицама, тако да су њихове породице остале изван поделе.

бројности, следе задружне породице којих је било 13 или 38% да би проширених инокосних породица било само четири или 12 процената.¹⁷¹

Међу свештенством, у овом периоду није забележен готово ниједан случај заједничког живота рођака у другом колену. Задруге су готово искључиво сачињавали свештеникови родитељи, нежењена браћа, неудате сестре и ожењена браћа са женама и децом. У Ваљевској епископији, у којој је процентуално било више задружних домаћинстава, било је неколико породичних заједница свештеника са стричевима и браћом од стричева.¹⁷²

Свештеници су рано ступали у брак – непосредно по завршетку школовања а пре рукополагања у чин ђакона. Најчешће је то било између шеснаесте и двадесете године живота због чега није била могућа велика разлика у годинама између супружника, за разлику од остатка популације у којој је било дозвољено ступање у други и трећи брак.¹⁷³

У српској цркви је крајем 17. и у првој половини 18. века постојао обичај да се обудовели мирски свештеници морају одрећи световног живота и замонашити се. Овај обичај је озваничен у наредбама митрополита Мојсија Петровића и Вићентија Јовановића, према којима је сваки свештеник удовац морао отићи у манастир најкасније годину дана након смрти своје супруге. Исто је гласила и 14. тачка народних закључака донесених на Сабору 1713. године. Мотива за одржавање овог обичаја је било неколико, међу којима, чување обудовелог свештенства од конкубината, попуњавање манастира људством и добијање новца од синђелија новопостављених пароха. Наведене наредбе су биле на снази све до Регулamenta из 1777. године, којим је забрањено присиљавање свештеника удоваца на монашки постриг. Као најважнији разлог за доношење такве забране наводи се велика беда у којој остају свештеничка деца након смрти мајке и одласка оца у манастир.¹⁷⁴

У Београдској епархији 1733. године само су два свештеника, Никола Петровић из Вишњице и Димитрије Поповић из Пореча, били удовци. Жена Димитрија Поповића је умрла 1730. године. Четири године након њене смрти Димитрије се замонашио у манастиру Раваници, у коме је некада био ђак, и одмах након тога отишао на Свету гору.¹⁷⁵ За разлику од Димитрија који је сам изразио жељу да се замонаши, Никола Петровић, парох у Вишњици, се због противљења да се замонаши нашао под великим притиском митрополитових служитеља. Због одбијања да се замонаши, он је рашчињен

171 Уколико податке добијене приликом црквених визитација обављених у првој половини тридесетих година 18. века упоредимо са пописом Савског Београда из 1733. и 1734. године, као и са пописом који су обавиле аустријске власти почетком двадесетих година, видећемо да породична задруга није била у значајнијој мери заступљена на подручју Београдске епископије. У Савском Београду су, од укупног броја пописаних домаћинстава, 67% биле инокосне породице а само 14% породичне заједнице (Тодорова 1996, 443-459). Сличан резултат се може добити и анализом пописа Краљевине Србије из 1722. године, према коме су инокосне породице чиниле 72% свих пописаних породица, изузимајући граничарске породице (Langer 1889, 238).

172 Руварац 1905, 176, 182, 188, 190, 193.

173 Тако је разлика између родитеља Стојана Вучићевића из Гроцке била око 20 година, а између родитеља Василија Станојевића, чак преко 30. Када се Василије родио његов отац Станоје је имао преко 40 година, као и отац Стојана Вучићевића. Јосиф, отац лесковачког свештеника Арсенија, имао је скоро 50 година када му се 1691. родио син. Годину дана након рођења сина, Јосиф је умро (Витковић 1884, 236-237, 242-243, 270-271).

174 Грујић 1909, 242-245.

175 Руварац 1905, 117.

а његов случај је доспео и до Беча.¹⁷⁶ Ратна дешавања су омела даље решавање питања распопа Николе.

Црквени пописи из овог периода показују да свештеници нису имали велики број деце. Мали број деце може се са великом сигурношћу образложити великом смртношћу овог дела популације. Ову тврдњу могу поткрепити подаци из црквених пописа у Пожаревачком егзархату, који су обављени у неколико узастопних година.¹⁷⁷ О смртности деце сведоче и тефтери прихода Митрополије од подушја. Тако је у периоду од 28. септембра до 30. новембра 1734. године, од седамнаест прилога, тринаест било за душу *младенаца*.¹⁷⁸ Исте године је 9, од 50 породица колико је тада живело у Хасанпашиној Паланци (данашњој Смедеревској Паланци), било погођено изненадном смрћу деце. Том приликом је изненада, или након краће болести, преминуло чак њих тринаесторо.¹⁷⁹

Закључак

Из времена кратке владавине Аустрије над значајним делом територије данашње Србије сачуван је значајан број извора за црквену историју. Ти извори не само да пружају увид у живот и организацију српске цркве у првој половини 18. века, већ бацају светло и на прошла времена. Они сведоче, заједно са изворима из средњег века, о континуитету многих сегмената у животу верних и свештенства, почев од начина школовања, преко правилима везаних за рукополагање, до питања прихода и обавеза парохијана. Истовремено, процеси који су започети у то време довешће до значајних промена у положају српске цркве у оквиру Хабзбуршке монархије, а реформе ће врхунац достићи у време просвећених апсолутиста Марије Терезије и Јосифа II. Реформе ће се вршити наметањем споља, али и изнутра, под утицајем Русије у коју су упирани погледи како из Карловаца, тако и из Пећи.

176 Никола се неколико пута обраћао аустријским властима, жалећи се на то што је рашчињен и што су га митрополитови служитељи спречили да се ожени удовицом београдског попа Јована. Бранећи своје право на слободу јурисдикције над својим свештенством, митрополит је морао да објашњава Београдској администрацији да је Никола био велики преступник, који не само да је одбио да се замонаши, већ је покушао и да се по други пут ожени, што му је, иако је у међувремену рашчињен, по црквеним канонима, било забрањено. Цео случај није решен ни наредних неколико година, јер је 1737. године, архиђакон Вићентије Стефановић морао да поднесе извештај митрополиту Вићентију Јовановићу и коадјутору Николи Димитријевићу о свим догађајима који су везани за распопа Николу, а у којима је он играо значајну улогу (АСАНУ, ИЗ 13173, (КИ бр.1934); Руварац 1907, 193-194; Јакшић 1900, 210-212).

177 Најдрастичнији пример је породица Петра Михаиловића, свештеника у Клењи, који је према првом попису имао пет синова, од којих је најстарији имао 18 година и био ожењен а најмлађи је био беба. Већ у следећем извештају забележено је да има само два сина, једног ожењеног и једног у школи (Витковић 1884, 140, 175; Руварац 1905, 114).

178 Поповић и Богдановић 1958, 101-102.

179 Грујић 1910, 194.

Архивска грађа

Архив Српске академије наука и уметности, Београд (АСАНУ): Фонд Историјска збирка (ИЗ)

Архив Српске академије наука и уметности, Сремски Карловци (АСАНУК): Фонд Митрополитско-патријаршијски архив (МП)

Извори и литература

Адамовић, Јова (1902): *Привилегије српског народа у Угарској и рад Благовештенског сабора 1861*. Загреб: Штампa Српске штампарије.

Бојанин, Станоје (2009): Парохијска заједница у огледалу српских пенитенцијалних зборника. Сима Ђирковић и Коста Чавошки (ур.). *Средњовековно право Срба у огледалу историјских извора*, Београд: САНУ, 261-283.

Веселиновић, Рајко (1994): Србија под аустријском влашћу 1718-1739. Славко Гавриловић (ур.). *Историја српског народа. IV/1*. Београд: Српска књижевна задруга 1994, 106-162.

Витковић, Гаврило (1884): Извештај, написао 1733. Максим Ратковић, егзарх београдског митрополита. *Гласник СУД* 56, 117-325.

Вукашиновић, Владимир (2008): *Српско барокно богословље: библијско и светотајинско богословље у Карловачкој митрополији XVIII века*. Београд: Издавачки фонд Српске православне цркве Архиепископије београдско-карловачке, Краљево: Епархијски управни одбор епархије Жичке, и Нови Сад: Беседа.

Вукашиновић, Владимир (2010): *Српска барокна теологија: библијско и светотајинско богословље у Карловачкој Митрополији XVIII века*. Врњци: Братство св. Симеона Мироточивог, и Требиње: Манастир Тврдош.

Гавриловић, Славко (1960): Урбанијално питање у Сремској жупанији средином XVIII века. *Зборник МС за друштвене науке* 27, 5-32.

Гарић Петровић, Гордана (2009): Постављање парохијалних свештеника: обавезе села. *Мешовита грађа* 30, 55-65.

Гарић Петровић, Гордана (2010): Демографске прилике и мрежа парохија у Београдској епархији од 1718. до 1739. године. *Историјски часопис* 59, 267-296.

Гарић Петровић, Гордана (2013а): Митрополитски намесници и придворни служитељи у *Сервијској епархији (1718-1739)*. *Наша прошлост* 14, 87-101.

Гарић Петровић, Гордана (2013б): Попис становника Старог Бечеја из 1744. године. *Мешовита грађа* 34, 103-119.

Грујић, Радослав (1908): *Српске школе (од 1718-1739 г.)*. Београд.

Грујић, Радослав (1909): О другом браку свештенства. *Богословски гласник* 15/4, 242-245.

Грујић, Радослав (1910б): Прогањање вештица код Срба. *Српски књижевни гласник* 25, 189-200.

Грујић, Радослав (1913): Прилози за историју Србије у доба аустријске окупације (1718-1739). *Споменик СКА* 51, 84-208.

Грујић, Радослав (1923): *Српско средњовековно парохијско свеиштенство*. Скопље.

Грујић, Радослав (1933): *Скопска митрополија, историски преглед до обновљења Српске патријаршије 1920 г.* Скопље.

Грујић, Радослав (1934): Први кораци увођењу црквених матица код Срба. *Гласник Историјског друштва у Новом Саду* 7, 327.

Грујић, Радослав (1993): *Азбучник Српске православне цркве*. Београд: Београдски издавачко-графички завод, Музеј СПЦ.

Дабић, Војин (2003): Српско школство у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку. Радослав Петковић, Петар Крестић и Тибор Живковић (ур.). *Образовање код Срба кроз векове*. Београд: Завод за уџбенике, Друштво историчара Србије, Историјски институт, 31-39.

Јакшић, Милутин (1900): *О Вићентију Јовановићу. Прилози за историју митрополитства му 1731-1737. по архивским изворима*. Нови Сад 1900.

Кириловић, Димитрије (1955): Буквар Теофана Прокоповича код Срба. *Зборник МС за књижевност и језик* 3, 13-23.

Копривица, Марија (2012): *Попови и протопопови српске цркве у средњем веку*. Ниш: Центар за црквене студије, Филозофски факултет у Нишу.

Langer, Johann (1889): *Serbien unterderkaiserlichen Regierung 1717-1739. Mittheilungendes K. K. Kriegsarchiv*. Neu Folge III. Wien: K. K. Kriegsarchiv, 135-247.

Милаш, Никодим (1926): *Православно црквено право : по општим црквено-правним изворима и посебним законским наредбама које важе у појединим аутокефалним црквама*. Београд: Г. Кон.

Михаљчић, Раде (1999): Жреб. Сима Ђирковић и Раде Михаљчић (прир.). *Лексикон српског средњег века*. Београд: Knowledge, 189.

Младеновић, Александар (2004-2005): Београдски митрополит Мојсије Петровић (1713-1730) и почетак стварања српског књижевног језика новијег времена. *Археографски прилози* 26-27, 517-527.

Остојић, Тихомир (1905): *Српска књижевност од велике сеобе до Доситеја Обрадовића*. Сремски Карловци.

Павловић, Драгољуб (1901а): *Аустријска управа у северној Србији (од 1718-1739)*, Београд.

Павловић, Драгољуб (1901б): Финансије и привреда за време аустријске владавине у Србији (од 1718-1739). *Глас СКА* 64, 1-73.

Пецињачки, Срега (1968): Попис таксила венчаних у Београдској митрополији 1724. године. *Годишњак града Београда* 15, 313-324.

Поповић, Душан (1935): Грађа за историју Београда 1711-1739. *Споменик СКА* 78, 13-282.

Поповић, Душан (1950): *Србија и Београд од Пожаревачког до Београдског (1718-1739)*. Београд: Српска књижевна задруга.

Поповић, Душан (1959): *Срби у Војводини II*. Нови Сад: Матица српска.

Поповић, Душан и Марија Богдановић. (1958): *Грађа за историју Београда од 1717. до 1739*. Београд: Историјски архив Београда.

Радонић, Јован и Мита Костић (1954): *Српске привилегије од 1690. до 1792*. Београд: САНУ.

Радосављевић, Недељко (1998): Ваљевска епископија 1718-1739. *Гласник. Историјски архив Ваљево* 32, 9-33.

Радосављевић, Недељко (1999): Свештенство Ужичко-ваљевске митрополије. *Гласник. Историјски архив Ваљево* 33, 51-74.

Радосављевић, Недељко (2003): Кретање становништва између источне Босне и Херцеговине и западне Србије од XVI до почетка XIX века у светлу црквених извора. Милан Васић (ур.). *Земља Павловића*. Бања Лука: АНУРС, Српско Сарајево: Универзитет Српско Сарајево, 379-394.

Руварац, Димитрије (1886): *Исторично-критична црта о Вићентију Јовановићу православног митрополиту београдском и карловачком (1731-1737)*. Земун: Штампарија Симе Паића.

Руварац, Димитрије (1898): Мојсије Петровић, митрополит београдски 1713-1730. Прилог историји Српске цркве. *Споменик СКА* 34, 82 -200.

Руварац, Димитрије (1903а): *Опис фрушкогорских манастира 1753. год.* Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.

Руварац, Димитрије (1903б): Правила митрополита Вићентија Јовановића и Павла Ненадовића за протопрезвитере. *Српски Сион* 13, 273-277, 299-301, 328-330.

Руварац, Димитрије (1904): *Владика јегарски Јефрем Бањанин*. Сремски Карловци: Српска Манастирска Штампарија.

Руварац, Димитрије (1905а): Митрополија београдска око 1735. године. *Споменик СКА* 42, 101-204.

Руварац, Димитрије (1905б): О духовницима. *Српски сион* 15, 477-480.

Руварац, Димитрије (1907): Тужбе свештенства против служитеља митрополита београдско-карловачког Вићентија Јовановића. *Српски Сион* 17, 193-198, 225-229.

Руварац, Димитрије (1910б): О кауцијама за новоуспостављена парохијска места у првој половини XVIII. века у карловачкој митрополији. *Богословски гласник* 18, 50-51.

Руварац, Димитрије (1910): Допуна чланку: О кауцијама за новоуспостављена парохијска места у првој половини XVIII. века у карловачкој митрополији. *Богословски гласник* 18, 293.

Руварац, Димитрије (1911): Историчне белешке. *Архив за историју Српске православне карловачке митрополије* 1, 159.

Руварац, Димитрије (1913): Извештај Вићентија Стефановића, архијакона од 15. Септембра 1733. до 3. децембра 1734. *Архив за историју Српске православне митрополије карловачке* 3, 1-43.

Руварац, Димитрије (1922): Старе синђелије. *Споменик СКА* 55, 37-44.

Сава, епископ шумадијски (1996): *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*. Београд: Евро, Подгорица: Унирекс, Крагујевац: Каленић.

Слијепчевић, Ђоко (1940): *Хумско-херцеговачка епархија и епископи (митрополити) од 1219. до краја XIX века*. Београд.

Todorova, Marija (1996): Situating the Family of Ottoman Bulgaria within the European Pattern. *The History of the Family An Interantional Quarterly* 1/4, 443-459.

Точанац, Исидора (2002): Прописи митрополита Мојсија Петровића за свештенике и парохијане. *Историјски часопис* 48, 147-164.

Точанац, Исидора (2007а): Београдска и Карловачка митрополија, процес уједињења. *Историјски часопис* 55, 203-205.

Точанац, Исидора (2007б): Проблем привилегија у Краљевини Србији. *XVIII столеће* 6, 173-185.

Форишковић, Александар (1968): Један документ из времена аустријске окупације (1718-1739). *Годишњак града Београда* 15, 301-312.

Цвијић, Јован (1922): *Балканско полуострво и јужнословенске земље*. Књ. I. Београд: Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Шулетих, Небојша (2007): *Пећка патријаршија крајем XVII и почетком XVIII века*. Магистарски рад, Филозофски факултет Универзитета у Београду.

PARISH PRIESTS IN THE BELGRADE (SERVIA) DIOCESE FROM 1718 TO 1739

After the Austro-Turkish war (1716-1718) a new Serbian archbishopric, with the centre in Belgrade, was formed. The Belgrade Diocese, earlier called Belgrade Metropolitanate, became Servian Diocese. It encompassed areas of Belgrade, Smederevo and Požarevac exarchates. The largest number of parish priests in the Belgrade Diocese was born outside the area where they later had a parish. Priests and their families came to the Belgrade Diocese from various territories, both those that were located within the Habsburg monarchy, as well as those that were under the authority of the Turks.

Education, as well as entry into the clergy, was not a privilege linked to a particular social status. The sons of priests were enrolled in schools in the same proportion as the sons of peasants and craftsmen. Learning started at the earliest from the age of six and most often from ten. Future priests acquired their knowledge mostly in monasteries, but also with parochial priests and lay teachers. Schools were built next to churches, in churchyards. Such schools existed in Požarevac, Valjevo, Belgrade, Grocka and Majdanpek.

After schooling, which began in early childhood and lasted about ten years, candidates for priests entered the church hierarchy. The ordination of candidates was carried out in Belgrade, in the Church of the Archangel Michael. As priests from various parts of Austria and Turkey came to the Belgrade Diocese, the number of bishops who had performed ordination was quite large. After ordination, priests spent some time learning. Afterwards, they were appointed to parishes. In these appointments the archbishop had the last word, but parishes, as local communities, suggested candidates.

Upon the arrival in the parish, a priest was given the exclusive right to perform priestly duties. They included teaching the faith and morale, performing liturgy and other duties concerning his official position in the parish. At the end of the third and beginning of the fourth decade of the 18th century, a new rule was introduced – to keep records of weddings, christenings and burials and parish censuses in each parochial church.

The service in the parish provided regular income to clergy. Each priest received a steady annual income named *bir* from every married couple or widowed parishioner. Along with it, priestshad revenues related to weddings, christenings, burials and annual festivities. Serbian clergy in the Habsburg monarchy was free of tithes and other fiscal obligations, as well of corvee obligations.